

Беспаль Ольга Леонідівна –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права,
викладач кафедри господарсько-
правових дисциплін Національної
академії внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я НЕПОВНОЛІТНІХ У СІМЕЙНО-ПОБУТОВІЙ СФЕРІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ)

Здійснено аналіз стану наукового дослідження (за результатами досліджень вітчизняних науковців) проблеми запобігання і протидії насильницьким посяганням на життя і здоров'я неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері.

Ключові слова: неповнолітній; насильство; посягання; злочин; сімейно-побутова сфера.

Осуществлен анализ научного исследования (по результатам исследований отечественных ученых) проблемы предотвращения и противодействия насильственным посягательствам на жизнь и здоровье несовершеннолетних в семейно-бытовой сфере.

Ключевые слова: несовершеннолетний; насилие; посягательства; преступление; семейно-бытовая сфера.

In this article, the author analyzed the status of scientific research (based on national research scientists) to prevent and combat the problem of violent attacks on the lives and health of minors in the family and domestic sphere.

Keywords: juvenile; violence; abuse; crime; family and domestic sphere.

Основним Законом України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Відповідно до ст. 6 Закону України “Про охорону дитинства”, кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя [2]. Законом України “Про попередження насильства в сім'ї” визначено правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї [3].

Таким чином, пріоритетним напрямом політики держави має стати забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, соціальний захист і всебічний розвиток. Однак лише сама наявність таких норм не гарантує беззаперечне дотримання і реалізацію основних прав дітей.

У зв'язку з цим, виникла необхідність комплексного дослідження не лише кримінально-правового аспекту насильницьких посягань на життя та здоров'я неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері, а й дослідження проблеми запобігання і протидії цим насильницьким посяганням.

Теоретичне дослідження насильницьких злочинів проти неповнолітніх здійснювали такі вчені: О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, С. Г. Киренко, Л. Г. Козлюк, С. С. Косенко, Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко, Н. С. Юзікова; злочинів у сфері сімейно-побутових відносин: Л. В. Крижна, Ю. М. Крупка, М. П. Мишляєв.

Одними з перших, хто на дисертаційному рівні розглянув проблематику запобігання та протидії насильницьким злочинам у сфері сімейно-побутових відносин, це були роботи Ю. М. Крупки [4] та М. П. Мишляєва [5] (1985 р.). У своїх наукових роботах вони визначили поняття “побутового злочину”, “побутового насильницького злочину”, дали кримінологічну характеристику особи злочинця, однак неповнолітня особа не розглядалась як жертва вказаних злочинів.

Так, у дисертаційній роботі М. П. Мишляєва “Профілактика умисних вбивств, скоєних на ґрунті сімейних відносин” [5] взагалі не розглянуто неповнолітніх осіб як жертв умисних вбивств у сфері сімейних відносин, а виокремлено та досліджено як потерпілих – лише членів подружжя: чоловіка та дружину.

Жертвами цих злочинів можуть бути як члени подружжя, так і неповнолітні особи, при чому неповнолітні, порівняно з дорослими особами, мають менше можливостей чинити опір, захистити себе від насильства (унаслідок свого фізичного розвитку), тому вони потребують особливого захисту.

Проведений аналіз наукових робіт, присвячених цій проблематиці, дає змогу зробити висновок, що більшість авторів у своїх дисертаціях не проводили комплексний аналіз злочинів проти життя і здоров'я неповнолітніх, а розглядали в цілому насильницькі посягання на неповнолітніх (О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, Л. В. Крижна, Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко).

Л. В. Крижна стверджує, що до групи злочинів, що вчиняють у сфері сімейно-побутових відносин, насамперед, слід віднести: навмисне убивство, навмисне заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості, погроза убивством, доведення до самогубства, побиття та мордування, квартирне (побутове) хуліганство, образа, наклеп та багато інших насильницьких і ненасильницьких злочинних діянь, що виникають між злочинцем і потерпілим на ґрунті конфліктних сімейно-побутових стосунків [6, с. 7]. Однак виникає запитання: чому автор акцентує увагу саме на “квартирному (побутовому) хуліганстві”?

Відповідно до ч. 1 ст. 382 Цивільного кодексу (ЦК) України, квартиру є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного в ньому проживання [7]. Таким чином, можна зробити висновок, що якщо хуліганські дії будуть вчинені, наприклад, у житловому будинку (відповідно до ч. 1 ст. 380 ЦК України, житловим будинком є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання [7]), але за межами квартири (наприклад, коридор), то таке діяння не буде охоплюватись поняттям “квартирне (побутове) хуліганство” і не можна вважати таким, що входить до групи злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин. Тому ми пропонуємо виокремлювати не “квартирне (побутове) хуліганство”, а “побутове хуліганство”.

Також варто звернути увагу на дисертаційну роботу В. В. Вітвіцької “Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх”, у якій автор умовно поділяє всі злочини, які посягають на моральний та фізичний розвиток неповнолітніх, на чотири групи:

а) злочини, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх (ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304 Кримінального кодексу (КК) України);

б) злочини, які посягають на фізичний розвиток неповнолітніх (ст. 135, ст. 136, ст. 150, ч. 3, 4 ст. 152, ч. 2, 3 ст. 153, ст. 155, ст. 156, ст. 166, ч. 2 ст. 181 КК України);

в) злочини, які посягають на волю особи неповнолітніх (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ст. 148, ч. 2, 3 ст. 149, ст. 168, ст. 169 КК України);

г) злочини, які посягають на матеріальні права неповнолітніх (ст. 164, ст. 167 КК України) [8, с. 10].

Однак В. В. Вітвіцькою до другої групи злочинів, які посягають на фізичний розвиток неповнолітніх, не включено злочини, які посягають на здоров'я неповнолітніх, що є невід'ємною складовою нормального фізичного розвитку дитини. Це, зокрема: тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України).

Лише в дисертації С. Г. Киренка “Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України” міститься окремий аналіз злочинів проти життя, здоров'я та волі неповнолітніх (розділ 1) [9, с. 6]. Однак, варто зауважити, що в цьому розділі автором не охоплено всього переліку злочинів, які посягають на вищевказані суспільні відносини, а саме: ст. 137 “Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей” (злочин проти життя та здоров'я), ст. 148 “Підміна дитини”, ст. 150 “Експлуатація дітей” (злочини проти волі).

У науці кримінального права дискусійним є питання застосування понять “малолітній” та “неповнолітній”. Деякі автори (В. В. Вітвіцька,

Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко) пропонують з метою уніфікації цих категорій внести уточнення до низки статей Особливої частини КК України. Так, Л. В. Левицька пропонує поняття “неповнолітній” викласти таким чином, щоб у диспозиції був вказаний конкретний вік. Наприклад, у ч. 3 ст. 152 КК України передбачити відповідальність за зґвалтування неповнолітнього чи неповнолітньої віком від 14 до 18 років, а в ч. 4 ст. 152 КК України передбачити відповідальність за зґвалтування неповнолітнього чи неповнолітньої віком до 14 років [10, с. 7]. Таку пропозицію варто було б розглянути як одну з найоптимальніших, оскільки в чинному КК України має місце змішування понять “дитина”, “малолітній”, “неповнолітній”. Здебільшого поняття “малолітній” підміняють поняттям “неповнолітній”. Тому необхідно мати на увазі, що вносити зміни, запропоновані вищезазначеними вченими, необхідно буде не до низки статей Особливої частини КК України, а до всього Кодексу.

Також заслуговує на увагу думка окремих учених (Л. В. Левицької, М. Ю. Самченко) доповнити ст. 67 КК України обставиною, яка обтяжує покарання – це вчинення злочину щодо неповнолітнього. Оскільки чинна редакція п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України (вчинення злочину щодо малолітнього) охоплює категорію потерпілих осіб віком лише до 14 років, а потерпілих осіб від 14 років до 18 років (неповнолітні) – не охоплює, тому ми підтримуємо пропозицію авторів щодо внесення змін до ст. 67 КК України, передбачивши також обставину, яка обтяжує покарання – вчинення злочину щодо неповнолітнього. У свою чергу, С. Г. Киренко пропонує безпосередньо в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України слова “малолітньої дитини” замінити на “неповнолітнього” [9, с. 7]. Як слушно зазначає автор, це “...дозволить, з одного боку, призначати покарання, яке відповідає тяжкості скоєного, а з іншого – буде суворію пересторогою тим, хто захоче посягнути на життя неповнолітнього. Оскільки досягнення особою 14 чи 15 років не означає, що вона перестала бути безпорадною перед злочинцем, оскільки розвиток кожного неповнолітнього має свої індивідуальні особливості і стверджувати, що особа за своїми фізичними та розумовими якостями дійсно перестала бути дитиною, можна, як правило, при досягненні нею 18 років” [9, с. 7].

Слід зазначити, що питання неповнолітньої особи – жертви злочину не повною мірою розкрито в роботах В. В. Вітвіцької, С. Г. Киренка або й загалом не висвітлено в працях Ю. М. Крупки, М. П. Мишляєва.

Так, В. В. Вітвіцька дає характеристику лише соціально-демографічних якостей неповнолітньої особи – жертви злочину, не розкриваючи правові, віктимологічні якості неповнолітніх потерпілих; не досліджено роль неповнолітнього потерпілого в генезисі злочинної поведінки особи, яка вчинила злочин. А такий аналіз вкрай важливий, оскільки вивчення жертви щодо її морально-психологічних і соціальних характеристик, які впливають на її уразливість, і ситуації, що передують злочину, а також ситуації безпосереднього вчинення злочину – все це дає змогу отримати відповіді на запитання, як у цих ситуаціях, у взаємодії з

поведінкою злочинця криміногенно провокуюче виявляється поведінка жертви [11, с.106]. Таким чином, ця інформація надасть змогу нам об'єктивно дослідити механізм конкретного злочину і за наявності всіх необхідних даних запобігти вчиненню нових злочинів проти неповнолітніх.

Ефективна протидія злочинам проти неповнолітніх неможлива без дієвих заходів запобігання цим злочинам. Однак у деяких дисертаційних роботах цьому питанню було приділено недостатньо уваги або взагалі залишилось поза увагою. Так, М. Ю. Самченко [12] було розкрито питання загальносоціальних заходів попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх, але не було досліджено спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання цим злочинам.

М. П. Мишляєвим, у свою чергу, при дослідженні питання діяльності органів внутрішніх справ з профілактики умисних убивств на ґрунті сімейних відносин було розкрито лише індивідуально-профілактичні заходи [5, с.17]. У теорії кримінологічної науки, крім індивідуально-профілактичних заходів, за характером соціальної детермінації злочинності виокремлюють ще загальні та спеціальні (кримінологічні) заходи профілактичного впливу [11, с. 135]. Таким чином, у роботі М. П. Мишляєва залишились поза увагою питання загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання.

Доволі слушною є пропозиція В. В. Вітвіцької щодо створення окремого розділу в КК України, яким би було передбачено кримінально-правовий захист неповнолітніх [8, с. 9]. Ця пропозиція була підтримана й отримала подальший розвиток у дисертації О. І. Белової, яка запропонувала виокремити в Особливій частині КК окремих розділу “Злочини проти сім’ї та неповнолітніх” [13, с. 8]. Такий розділ, на думку автора, має об’єднувати посягання на сімейні відносини та відносини щодо нормального розвитку неповнолітнього. До складу цього розділу необхідно включити посягання на такі безпосередні об’єкти, як особисті немайнові сімейні відносини, майнові сімейні відносини та відносини щодо нормального фізичного, психічного, статевого та духовного розвитку неповнолітніх [13, с.15]. Цей розділ має бути розташований після розділу V Особливої частини КК “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” [13, с.16].

З такою пропозицією важко погодитись, оскільки автор пропонує перемістити окремі норми, які містяться в різних розділах Особливої частини КК України (ст. 137, 148, 150, 166, 168, 169, 304, 323, 324 КК України та ін.), в один розділ – “Злочини проти сім’ї та неповнолітніх”. У цьому ми не вбачаємо доцільності, оскільки лише переміщуючи окремо взяті статті Особливої частини КК України з розділу в розділ (не покращуючи, не вдосконалюючи диспозиції цих статей), неможливо протидіяти та запобігати вчиненню злочинів проти неповнолітніх. Крім того, у КК Російської Федерації є однойменна глава 20 – “Злочини проти сім’ї та неповнолітніх”, яка містить вісім статей: ст. 150 “Залучення неповнолітнього у вчинення злочину”, ст. 151 “Залучення неповнолітнього

у вчинення антигромадських дій”, ст. 151.1 “Роздрібний продаж неповнолітнім алкогольної продукції”, ст. 153 “Підміна дитини”, ст. 154 “Незаконне усиновлення (удочеріння)”, ст. 155 “Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)”, ст. 156 “Невиконання обов’язків з виховання неповнолітнього”, ст. 157 “Злісне ухилення від сплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків” [14]. Таким чином, не вбачаємо потреби створювати подібний розділ шляхом переміщення існуючих статей, розташованих у Особливій частині КК України, не вдосконалюючи їх.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що, безумовно, роботи авторів, які досліджували цю проблематику, мають важливе як наукове, так і практичне значення. Однак зазначені вчені досліджували переважно факт насильства щодо неповнолітніх, не акцентуючи уваги саме на злочинах проти життя та здоров’я малолітніх та неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері, що становлять значну частину від загальної кількості насильницьких злочинів, які вчиняються щодо неповнолітніх. Також в юридичній науці відсутнє комплексне дослідження детермінантів та напрямів запобігання насильницьким посяганням на життя і здоров’я малолітніх і неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Про попередження насильства в сім’ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. №2789–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
4. Крупка Ю. Н. Криминологические проблемы предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфере личностно-бытовых отношений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю. Н. Крупка. – К., 1985. – 23 с.
5. Мышляев Н. П. Профилактика преднамеренных убийств, совершаемых на почве семейных отношений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н. П. Мышляев. – М., 1985. – 25 с.
6. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Л. В. Крижна. – К., 2000. – 19 с.
7. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Вітвіцька В. В. Криминологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх :

автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В. В. Вітвіцька. – К., 2002. – 20 с.

9. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С. Г. Киренко. – К., 2003. – 23 с.

10. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Л. В. Левицька. – К., 2003. – 24 с.

11. Александров Ю. В. Кримінологія : [курс лекцій] / Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. – К. : МАУП, 2002. – 296 с.

12. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Самченко Марта Юріївна. – Л., 2011. – 18 с.

13. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. І. Белова. – К., 2007. – 19 с.

14. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>.